

Онуфрій БАНАХ

СПОМИНИ ПРО АКАДЕМІКА РОМАНА КУЧЕРА (ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Академік Роман Кучер (1925-1991) належить до найталановитіших викладачів і науковців, з якими мені пощастило спілкуватися. На третьому курсі ми, студенти-хеміки, із задоволенням відвідували лекції молодого 29-річного доцента кафедри фізикоїдної хемії. Високий, спортивної статури, швидкий у рухах, із демократичними поглядами - він відразу завоював нашу симпатію. Досить важкий лекційний курс «Будова речовини» в його викладах ставав настільки цікавим, що байдужих залишалося мало. Вдала приповідка або жарт зразу повертали аудиторії почуття гумору, як тільки в когось з'являлися перші ознаки втоми. Взагалі, Романа Кучера я вважав для себе незаперечним авторитетом і прикладом для наслідування у педагогічній діяльності, як і завідувача кафедри фізхемії професора Олександра Юрженка (1910-1999).

У січні 1955 року ми складали іспит із курсу «Будова речовини». Я не встиг підготуватися як слід через поважну, а надто трагічну причину. У результаті вимальовувалася оцінка «задовільно», і я мав би залишитися без стипендії. Роман Володимирович переглянув мою залікову книжку і сказав: «Не хочу псувати тобі заліковки. Краще запишу в екзаменаційну відомість, що ти не з'явився». Повторний іспит із «Будови речовини» у доцента Кучера я склав на «відмінно».

На п'ятому курсі ми мали захищати дипломні роботи. Я підготував експериментальний матеріал на тему «Відокремлення алюмінію від заліза методом осадкової хроматографії», що його починав ще на другому курсі в науковому гуртку під керівництвом старшого викладача Олександра Комлева (1903-1972) на кафедрі аналітичної хемії. Дипломні роботи потім передавали на рецензію, і моя потрапила на кафедру фізикоїдної хемії до Романа Кучера. Її він оцінив на «відмінно», а крім того, у рецензії зазначив: «Заголовок роботи є надто скромним, тому що дипломант, крім Al^{3+} і Fe^{3+} , показав, що при певних умовах можна методом осадкової хроматографії відділяти ще й титан від цих катіонів».

По закінченні університету мене було призначено учителем хемії середньої школи у Підгайцях на Тернопільщині. За той час Роман Кучер широко розгорнув експериментальні дослідження, готуючи матеріал для докторської дисертації, і йому потрібні були аспіранти. Його колишній дипломник Борис Черняк претендував на заочну аспірантуру. Крім того, з'явилася можливість отримати додатково місце аспіранта з відривом від виробництва, яке професорові О.Юрженку пообіцяв завідувач кафедри органічної хемії доцент Микола Землянський, оскільки того року в них не було претендента. У зв'язку з цим Роман Кучер звернувся до старшого лаборанта сусідньої кафедри загальної та неорганічної хемії Івана Залуцького:

– Давай мені якогось «свого хлопа».

Іван Залуцький (1935-2004) був моїм другом і однокурсником та зразу назвав моє прізвище, а Роман Володимирович охоче погодився: «О, я його добре знаю».

У березні 1960 року я прибув до Львова на співбесіду з Романом Кучером. Ми довго розмовляли про перспективи наукових пошуків і всілякі труднощі на цьому шляху. Уже в травні мені потрібно було здавати вступні іспити з трьох предметів. Роман Володимирович радив звернути особливу увагу на історію КППС:

– Мусиш добре підготуватися, бо там приймають «збуї», які зарубають будь-кого.

Під кінець розмови він жартома заявив:

– Пам'ятай, що я за тебе дисертації писати не буду і складати іспити також.

Історію КППС ми здавали разом – усі півтора десятка претендентів на різні спеціальності. Переді мною відповідав Валентин Мороз, пізніше відомий дисидент. Він викладав історію в одному з навчальних закладів і був прекрасно підготовлений, проте екзаменаційна комісія вирішила інакше. Оцінки оголошували нам після прослуховування всіх вступників і Валентині Морозу виставили «незадовільно».

– Як це так?

– А так! – прозвучало у відповідь.

Про його політичні погляди було відомо відповідним органам, і це не пройшло повз увагу екзаменаторів.

На той час на кафедрі фізхемії відбувалися кадрові перестановки. Професор Юрженко отримав пропозицію обійняти посаду ректора Одеського університету. Доцент Роман Кучер, якому тоді виповнилося 35 років, за його задумом, мав стати завідувачем кафедри фізхемії. Проте через незалежний характер і певні складнощі у стосунках із деканом Роман Володимирович не отримав кафедри. Все це відбувалося у період літніх канікул, і про міжкафедральну домовленість щодо передачі аспірантського місця, здається, забули. Я ж із дня на день очікував позитивного вирішення своєї справи, оскільки успішно здав екзамени. Якраз перед випускним вечором у Підгаєцькій школі я, упевнений в успіхові, отримав повідомлення, що не «пройшов за конкурсом». Це стало для мене приголомшливою новиною, і я чимскоріш подався до Львова. Роман Володимирович погодився, що немає іншого виходу, як здавати іспити ще раз, але восени:

– Чесно признаюсь, ми прогавили весняну нагоду.

Так я вступаю до аспірантури двічі. На той час завідувачем кафедри фізколоїдної хемії вже був доцент Тихон Полонський (1902-1999), і саме він, а не Р.Кучер, став моїм науковим керівником. Зате завдяки Т.Полонському я почав займатися дослідженням цеолітів. Із Романом Кучером, тим не менше, ми часто спілкувалися. При зустрічі з колегами він мав звичку вітатися «Честь!», а прощався з характерними словами: «Ви нам більше не потрібні!», очевидно, натякаючи на якусь кумедну ситуацію в людських взаєминах. Роман Володимирович рекомендував мені тратити якнайменше часу на підготовку до екзаменів із кандмінімуму і займатися експериментальною роботою:

– Чому ти так багато уваги надаєш теоретичним дисциплінам?

– Я би хотів добре вивчити іноземну мову.

– Все одно забудеш, бо то не твій хліб. Запам'ятай, що аспірантура – це час, що ти його виграв у лотерею. Займайся більше експериментами для дисертації.

Спочатку я з певним скепсисом ставився до поради Романа Володимировича. Проте згодом остаточно переконався у його правоті. Іспит із німецької мови я здавав 15 лютого 1961 року. У той день спостерігалось рідкісне природне явище – повне затемнення Сонця – і для мене ця ситуація стала символічним «просвітлінням» стосовно майбутнього наукового шляху.

Колектив кафедри фізичної та колоїдної хемії (квітень 1962 р.). Зліва направо:
 У 1-му ряді сидять: М.Цветков, Т.Полонський, Е.Деркач, Л.Єльчищева, Р.Кучер.
 2-й ряд: В.Закордонський, А.Шкадова, О.Білецька, О.Пожидаєва, І.Малєєв.
 3-й ряд: М.Солтис, Я.Татомир, Г.Сторож, Ю.Мартинюк-Лотоцький, О.Банах.

У травні 1962 року наш колишній завідувач Олександр Юрженко надіслав на кафедру фізхемії запрошення на V Всесоюзну конференцію з колоїдної хемії, яка мала відбуватися на базі Одеського університету. Від нашої кафедри поїхало п'ятеро – доценти Тихон Полонський, Георгій Сторож (1921-2004) і Роман Кучер, і ми аспіранти Михайло Солтис (а тепер професор університету) і я. Нас усіх разом поселили в дерев'яних будиночках в Аркадії на західній околиці Одеси за 100 метрів від моря.

Зранку Георгій Сторож прокинувся в доброму гуморі:

– Романе, що ти від самого досвітку хрумаєш просто з тумбочки? Зашкодиш собі на здоров'ї.

– Ет, хай краще проживу на п'ять років менше, зате наїмся ковбаси.

Конференція була дуже представницькою – 750 делегатів зі всього Радянського Союзу, серед них майбутні світила радянської ціолітної науки академіки Михайло Дубінін (1900-1993) із Москви, Георгій Цицишвілі (1915) із Тбілісі, професор Ізраїль Неймарк (1907-1979) з Києва, а також Теймураз Андронікашвілі (1928), з яким мене у майбутньому пов'язала тісна наукова співпраця. Головою оргкомітету був академік Антон Думанський (1880-1967). Конференція працювала у складі 5-ти секцій із різних профілів. Роман Кучер виступав із доповіддю «Про роль солюбілізації у процесі окиснення вуглеводнів у лужних емульсіях», співавторами якої

були Олександр Юрженко та Мирослава Ковбуз. Доповідь викликала жваву дискусію. Конференція відзначалася зразковою підготовкою й організацією, насиченою науковою і культурною програмою.

У кулуарах тоді ходив жарт, здається, від Михайла Дубініна, що Юрженко всюди з'являється зі своєю «свитою» - власним Сторожем, власним Кучером, власним Солтисом.

– Усі є, хіба що власного Кухаря не вистачає!

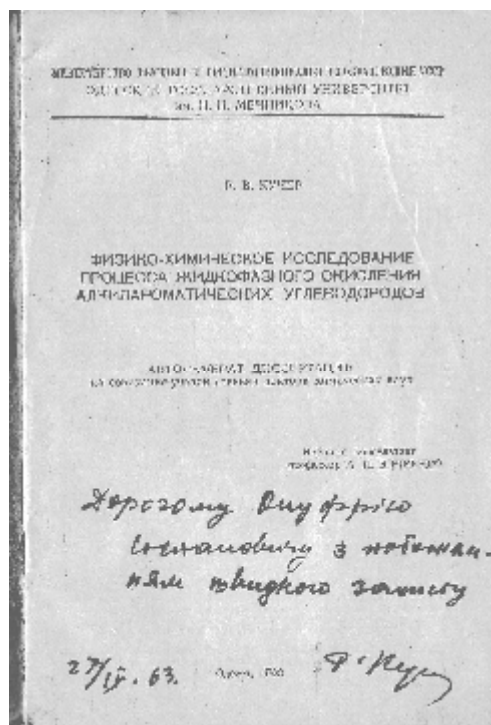
У Львові Роман Кучер завжди цікавився дослідженнями цеолітів, які я почав проводити на нашій кафедрі. Вивчаючи адсорбцію парів летких рідин і використавши його методику, я запропонував співавторство у науковій статті, але він категорично відмовився:

– Ти ж знаєш, що я не займаюся цеолітами. Як ця пропозиція виглядатиме зі сторони?

У кінці грудня 1962 року Романа Кучера призначили керівником лабораторії Міністерства хемічної промисловости СРСР, яка працювала на оборонне відомство в місті Бориславі Львівської області. Наступного року закінчувалося моє навчання в аспірантурі, і я дуже хотів працювати разом із Романом Володимировичем. Він був радий цьому і подарував мені на згадку автореферат докторської дисертації із підписом: «Дорогому Онуфрію Степановичу з побажанням швидкого захисту. 27.04.63».

Позаяк лабораторія належала до закритого режимного відомства, я мав подати заповнену анкету з докладними відомостями про себе і родину, зокрема про перебування на окупованій території, місця поховання найближчих родичів, причини їхньої смерті тощо. Проте через місяць я отримав відмову з усним повідомленням, що в анкеті не було вказано про мого брата, вивезеного в 1942 році до Німеччини, котрий після Другої світової війни проживав у Австралії. Таким чином, мені знову не вдалося долучитися до наукового шляху Романа Кучера, і я поїхав на роботу за призначенням до Луцька на посаду викладача хемії загальнонаукового факультету, підпорядкованого тоді Львівському університетові. Тепер наші контакти ставали нечастими й епізодичними.

У травні 1963 року Роман Кучер захистив докторську дисертацію в Одеському університеті, а наступного року отримав звання професора і очолив університетську кафедру фізколоїдної хемії у Львові. У грудні 1965 року його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР і запрошено на роботу до Донецького наукового

центру АН, який тільки-но починали створювати. Разом із ним подалася на Схід його «наукова свита» – Борис Черняк, Йосиф Шевчук, Йосип Опейда, Анатолій Туровський, Алім Ніколаєвський та інші – за словами Кучера, «українізувати Донбас».

Зразу після приїзду Роман Кучер взяв активну участь в організації 7-ї Республіканської наукової конференції з фізичної хемії у Донецьку в листопаді 1966 року. Конференція пройшла на високому науковому рівні, як і в Одесі. Після її роботи демонструвалися кінофрагменти з окремих виступів. Надовго запам'яталося відвідання однієї з передових шахт. Усім бажаючим видали повні комплекти шахтарських обладунків, і ми разом із бригадою шахтарів спустилися ліфтом у вугільний забій. Серед нас був академік Михайло Дубінін – лідер радянської адсорбційної школи. Ми просувалися вздовж рейок за вагонетками. Поряд із вузькоколішкою текли потічки підземних вод. Під колосальним тиском вугільних пластів вгиналися дерев'яні опори і спучувався ґрунт під рейками, аж викривляючи їх. Загалом у шахті надто душно через високу температуру і вологість. Сильні протяги несуться вздовж штреків від потужних електровентиляторів, котрі нагнітають свіже повітря. Час від часу нас супроводжував громоподібний гуркіт і тріск від осідання вугільних пластів. Подекуди висота лави була надто низькою, і ми пересувалися за вугільним комбайном по-пластунськи. За кілька годин нас підняли ліфтом на поверхню разом зі зміною. Всі були однаково чорні на вигляд, запорошені вугільним пилом, який осідав в очах, на зубах, скрізь.

Через 6 років Роман Кучер здобув звання академіка АН УРСР і в 1975 році став директором науково-дослідного Інституту фізико-органічної хемії і вуглехемії Академії наук та одночасно завідувачем кафедри фізхемії Донецького університету. Проте він прагнув повернутися до Львова: «Мій батько жив, працював і помер у Львові, і я хочу того ж». У 1980 році Р.Кучер став завідувачем кафедри технології нафти і нафтохімічного синтезу Львівського політехнічного інституту, а через два роки очолив науково-дослідний Інститут геології і геохімії горючих копалин АН УРСР у Львові.

Тепер наші контакти пожвавішали, оскільки Роман Кучер став членом спеціалізованої вченої ради на факультеті технології органічних речовин (ФТОР) у Львівському політехнічному інституті. Тут здобули наукові ступені мої дисертанти, учасники львівської цеолітно-хроматографічної групи Роман Баранський, Ірина Голос, Надія Фартушок.

Від 1989 року в середовищі львівської наукової інтелігенції поширилася ідея відродити Наукове товариство імені Тараса Шевченка. У березні запрацювала перша ініціативна група з відновлення НТШ. Серед її учасників були академік Роман Кучер, член-кореспондент Олег Романів, науковець Олег Купчинський та інші. Роман Володимирович брав активну участь у роботі хемічної комісії, що є у складі секції природознавства і медицини. Пригадую його виступ на конференції «Історія хемічної науки в часи діяльності НТШ та української Академії наук у Львові» на хемічному факультеті університету 14 травня 1991 року. Роман Кучер відкривав перше пленарне засідання, виступаючи з доповіддю «Витоки наукових досліджень, започаткованих у НТШ у Львові, та розвиток академічної науки в галузі хемії». Варто зазначити, що дійсним членом НТШ ще від 1919 року був його батько Володимир Кучер (1885-1959) – учень відомого львівського фізика Мар'яна Смолуховського (1872-1917), професор Українського таємного університету у

Львові в 1921-1925 роках, а після 1944 року - професор Львівського університету ім. Івана Франка.

Академік Роман Кучер прожив лише 66 із половиною років, проте зробив величезний внесок до скарбниці хемічної науки. Як учень і послідовник професора Олександра Юрженка він продовжив у Львівському університеті дослідження полімеризаційних процесів, зокрема кінетику та механізми рідкофазного окиснення органічних сполук. Романові Кучеру належить пріоритет у відкритті кінетичного закону нагромадження проміжного продукту, що утворюється за молекулярним і вичерпується за ланцюговим механізмом в ході ланцюгової вироджено-розгалуженої реакції при введенні сильного інгібітора (1962 рік).

У відповідь на привітання від своїх колег з нагоди його повернення до Львова у статусі академіка Роман Володимирович говорив: «Нічого геніального у мене немає. Мені просто пощастило появитися у потрібному місці та у відповідний час».

Лютий 2010 р.